

HARRAN ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ
HARRAN UNIVERSITY FACULTY OF THEOLOGY

ULUSLARARASI
MEVLÂNA VE MEVLEVÎLİK
SEMPOZYUMU

INTERNATIONAL SYMPOSIUM ON MAWLANA JALAL AL-DIN RUMI
AND MAWLAWISM

Mevlâna Celaleddin Rumi'nin 800. doğum yıldönümü anısına

BİLDİRİLER
II

26–28 EKİM 2007

ŞANLIURFA

ULUSLARARASI MEVLANA VE MEVLEVİLİK SEMPOZYUMU BİLDİRİLERİ-II**ISBN**

978-605-89998-2-4

Düzenleyen Kuruluşlar

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
Şanlıurfa Mevlevihanesi Yaşatma ve Kültür Derneği

Editörler

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI
Prof. Dr. Ali BAKKAL

Düzenleme Kurulu

Başkan: Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

Sekreteryası: Dr. Hüseyin KURT

Prof. Dr. Ali BAKKAL, Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ, Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN, Prof. Dr. Yusuf Ziya KESKİN, Doç. Dr. Murat AKGÜNDÜZ, Yrd. Doç. Dr. Cüneyt GÖKÇE, Yrd. Doç. Dr. Harun ŞAHİN, Yrd. Doç. Dr. İ. Hakkı İNAL, Yrd. Doç. Dr. Yasin KAHYAOĞLU, Yrd. Doç. Dr. Ahmet ASLAN, Dr. Celil ABUZER, Dr. Halil ÖZCAN, Dr. Kadir PAKSOY, Dr. Veysel KASAR, Dr. Vehbi ŞAHİNALP, Okt. Kadir ALPEREN, Okt. Abdülkadir AYDIN, Okt. Mehmet OYMAK

Bilim ve Danışma Kurulu

Prof. Dr. İbrahim DÜZEN
Prof. Dr. Ethem CEBECİOĞLU
Prof. Dr. Osman TÜRER
Prof. Dr. Mustafa KARA
Prof. Dr. Abdullah ÖZBEK
Prof. Dr. Abdülhakim YÜCE
Prof. Dr. İsmail YAKIT
Prof. Dr. Ali BAKKAL
Prof. Dr. Musa Kazım YILMAZ
Prof. Dr. Adnan DEMİRCAN

Dizgi-Tasarım

Arş. Gör. Dr. Hüseyin KURT
Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Grafik Tasarım

Öğr. Gör. Haldun ÖZBUDUN
Harran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Adres

Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Osmanbey Kampüsü/ Şanlıurfa

AŞK VE EGO İLİŞKİSİ BAĞLAMINDA MEVLANA'NIN M. İKBAL ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Yrd. Doç. Dr. Ö. Faruk ALTIPARMAK*

Bu çalışmamızda Mevlâna'nın M. İkbâl üzerinde aşk ve Ego ilişkisi açısından etkileri üzerinde durmaya çalışacağız. İkbâl'in düşünce yapısı dikkatlice incelendiğinde, geniş bir temelin üzerinde Ego ehramının oturduğunu görürüz. İkbâl bu ehramı inşa edebilmek için şark ve garptan taşlar getirmiştir.¹ İşte şarkta önemli bir isim olan Mevlâna Celâleddin-i Rûmî'nin bu zat üzerinde aşk ve Ego bağlamındaki etkileri bizim çalışma konumuzu oluşturacaktır.

Felsefe dilinde Ego, akıl sahibi öznenin, bilinçli kişinin, kendilerini başkalarından ayırmasına ve kendisini öne sürmesine yarayan güce verilen addır. Ayrıca "ben bilinci" vardır ki o da, bilinçli öznenin, duyum, algı, düşünce duygu, tutku türünden bilinç içeriklerini doğrudan ve aracı olarak tecrübe etmesi, kendi zihin hallerinin bilincinde olması durumu olarak anlaşılmıştır.² İkbâl özellikle felsefi olarak anlamış olduğu bu kavramı tasavvufi düşünceleriyle farklı bir boyut katarak bir anlam vermiştir ki bunu bu çalışmamızda izlememiz mümkündür

Aşk'a gelince, aşk, insanı belli bir varlığa, bir nesneye ya da evrensel bir değere doğru sürükleyip bağlayan gönül bağı, insan tarafından temelde kendisi dışındaki en yüce varlığa, varlıklara ya da güzelliğe duyulan yoğun ve aşım sevgidir. Aşk, felsefeye din yolu ile özellikle de dünyanın varoluşu Tanrı'nın yaratıcı eylemi ile açıklandığı ya da Yaratıcı, yarattığı varlığın bütününe ya da bir parçasını seven en yüce güç olarak düşünüldüğü zaman, girmiştir. Aşkın konusu farklı şeyler olabilmekle birlikte, aşkla daha çok sevgiliye, Tanrı'ya duyulan aşk anlatılmak istenmiştir. İslam kültür çevresinde ise aşk, daha ziyade tasavvuf felsefesinde ortaya çıkmıştır. Nitekim tasavvuf anlayışında Allah evreni, gizli bir hazine iken tanınmayı ya da güzelliğini seyretmeyi sevdiği için yaratmıştır. Evrenin yaratılış ve varoluş nedeni, sevgidir. Bu anlayışa göre, evren mutlak güzellik olan Allah'ın güzelliklerini yansıtan bir aynadır. Bu nedenle güzele âşık olan insan, gerçekte Allah'ın güzellğine âşık olmaktadır.³

Ego ve aşk kavramları Mevlâna ve İkbâl için bu anlamda çok önemi olduğunu belirtmemiz gerekmektedir. Tasavvufta aşk, kâinatın ruhudur. İnsan ilahî aşk sayesinde varlığının kaynağına yönelir. Yıldızların seyri, atomların hareketi, taştan bitkiye; hayvandan insana ve meleklere kadar her şey kendisi ile sırların tezahür ettiği ilahi aşka bağlıdır.⁴

İnsan yaratıklar arasında farklı bir yapıya sahiptir ve onu sıradan bir varlık olarak görmek doğru değildir. Kur'an genel ifadeleri arasında onu farklı bir boyutta değerlendirmektedir. İnsanın en şerefli mahlûk olması,⁵ Meleklerin insana secde ettirilmesi⁶ ve insanın kendisini tehlikeye atarak kabul ettiği hür şahsiyetin emanetçisi olması⁷ gibi özellikler insanın, ne kadar önemli olduğuna vurgu yapmaktadır.

İnsanın ayırt edici özelliklerinden biri de Ego şuuruna sahip olmasıdır. İkbâl'e göre insan, bağımsız

* Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tasavvuf Tarihi Öğretim Üyesi

¹ İkbâl, Muhammed, Cavitname çev., A.Schimmel, Kültür Bakanlığı Yay.1098, Ankara-1989, s. 22

² Cevizci, Ahmet, Felsefe Sözlüğü, Ekin Yay., I. Basım, Mart-1996, s.68

³ Cevizci, A.g.e., s.53

⁴ Aydın, Mehmet, Mevlana ve Sufizm, Nüve ve Kültür Merkezi Yay., 46, Konya-2007, s.162

⁵ Taha, 122; Tin, 4

⁶ Bakara,30; Enam; 165

⁷ Ahzab , 72

benler olarak bir takım zihin (nefs) ve ruh halleri içinde bulunan, inanan, acı duyan, düşünen ve ümit ve amaçları olan birer ferttir. O halde ego tecrübesi halden hale geçen ve durup dinlenme bilmeden değişen sürekli bir oluşum içinde akıp giden bir tecrübedir. İşte İkbâl'e göre ego; "zihin (nefs) halleri diye adlandırılan olayların birliğinin kendisidir. Bu nefis veya zihin halleri arasında kopukluk mevzubahis değildir. Bedenimizin bir mekâna bağımlı olduğu gibi bir bağımlılığa sahip değildir. İnsan bedeni bilindiği üzere bir mekâna bağımlı olmasına rağmen Ego'nun böyle bir bağımlılığın bahsetmemiz mümkün değildir. Bilindiği üzere insan bedeni sonlu olmasına rağmen zihin (nefs) halleri sonlu değildir. Bilakis o bağımsız bir yapıya sahiptir. Bu egolar arasında bir tür münasebet olmakla beraber hiçbir ego diğer egonun tecrübesini yaşamaz. Ancak kendi aralarında bir ilişkinin kurulabilmesi için ferdiyet ve bağımsızlık düşüncesinin kabul edilmesi gerekir¹. İşte İkbâl bu Ego'nun hür olduğunu ifade eder. Ona göre hayat birdir ve müteselsildir. İnsan, bitmez tükenmez tecelliyatı olan namütenahi Hakikatten her dem taze ilhamlara nail olmak için durmadan ileriye gider. İlahi tecelliyata bu suretle nail olanlar ise, sadece bu müşahede ile kanaat edip, duracak varlıklar değildirler. Hür bir Egonun bir ameli, yeni bir vaziyet hâsıl eder ve bu suretle mütemadi bir şekilde yaratıcı tezahür ve keşifler için fırsatlar yaratır.² Ancak İkbâl burada çok önemli bir olaya dikkat çekmektedir. Ona göre, insan şahsiyetinin merkezini teşkil eden insanın şuur vahdeti, İslam Tefekkür Tarihinde hiçbir zaman gerçekten şayan-ı dikkat bir nokta olarak alınmamıştır. İkbâl'e göre, Hallâc'ın "ene'l-Hak" sözünden, katrenin deryaya vasil olması değil, ancak ölmez bir tabirle insani "Ego" nun daha derin bir şahsiyet içinde devamının anlaşılıp takdir edilmesidir.³

İkbâl özellikle Mevlâna'nın Mesnevî'si ve Divan'ında Ego (şahsiyet), faaliyet ve aşk ülkülerini arayıp bulmuştur. Mevlâna, Esrâr-ı Hudî'den başlayarak Armağan-ı Hicaz'a kadar şaire daima kılavuzluk eden, aşk felsefesini öğreten ve onu Cennet-i Ala'ya kadar getiren İnsan-ı Kâmil'in timsali olarak önümüzde durmaktadır.⁴

İkbâl'e göre Allah büyük Ego, insan ise küçük Egodur. İkbâl benliğin imhasından, şahsiyetin ilahî ummanda kaybolmasından bahseden bir geleneğe karşı; şahsiyet, benlik veya Ego kavramını koymuştur. Esrâr-ı Hudî adlı eserinde İkbâl bu hususu irdelemektedir. İkbâl'e göre Ego görünmezdir. Onu ispat istemez. O, güneş kadar açık ve bilinendir. Ego'da tekâmül vardır. Her Ego kendisinden daha yüksek bir Ego'yu hedeflemektedir.⁵ Böylece derece derece kemale erecektir. Çünkü insanda sonsuz imkânlar gizlidir.

İkbâl'in "kendine gözünü aç, eteğin boş olduğu için hiç üzülme senin göğsünde bir dolunay gizlidir"⁶ şeklindeki yaklaşımı Mevlâna'nın "cemadâtta öldüm ve nebat oldum; nebatan öldüm ve hayvanlığa geldim; hayvanlıktan öldüm ve insan oldum şimdi ne diye korkuyorum? Zira ölmekten dolayı hiç eksilmem" sözünden mülhem olduğu imajını vermektedir⁷ İnkişaf İkbâl'de devamlı ön plandadır. Ona göre insan devamlı Ego'sunu geliştirmek durumunda olmalıdır. Bir şiirinde İkbâl'in "yanan aşkıımızın hikâyesi uzundur; bu dünya ebedi hikâyemizin yalnız önsözüdür ⁸" şeklindeki ifadesi, yukarıda Mevlâna'nın, hayatın daimi bir yükseliş olduğu yönündeki beyiti ile örtüşmektedir. Hayat, bir terakki iken; ölüm, içinde bulunduğumuz hayatın meyvesi, amellerimizin aynası, yolumuzda bir basamak ve yeni imkânların kapısıdır. Mevlâna'nın tespitlerinden etkilenen İkbâl bu düşünceleri dile getirirken felsefi bir dil kullanması bakımından ayrı bir özellik taşımaktadır.

Burada Ego'nun güçlenmesi değinmek gerekmektedir. Zira Ego'nun güçlenmesi ile insan, kâmil

¹ İkbâl, Dini Tefekkürün Yeniden Teşekkülü, Çev. Sofi Huri, İstanbul-1964, s.116-117

² İkbâl, A.g.e., s.141

³ İkbâl, A.g.e., s.112-114

⁴ Cavitname, s. 27

⁵ Cavitname, s. 32-33

⁶ İkbâl, Peyâm-ı Meşrik, çev., A. Nihat Tarlan, Ankara-1956, s.56

⁷ Mesnevî, Tercüme ve şerheden; Tahirü'l-Mevlevî, Selam Yay., İstanbul-1963 III, 3901; IV, 3637

⁸ İkbâl, Peyâm-ı Meşrik, s. 78

duruma gelmektedir. Bu durum Allah'ın temel istemleri ile ilgilidir. "Büyük Ego" olarak kabul ettiğimiz Allah, kulunun kendi huzuruna pasif ve sükunetli olarak gelmesini arzu etmez. Bu bakımdan kul, Egosunu güçlendirerek büyük Ego'ya kendisini kabul ettirmek zorundadır. Bu vesile ile insan bu Ego sayesinde şahsiyet kazanmakla beraber, insan-ı kâmil ile özdeş olacaktır.

Bu aşamada Egonun inkişafının nasıl olması gerektiği düşünülebilir. Yani Ego'nun inkişafı ne ile mümkündür?

İkbâl "taklitçi" bir yapıya sahip değildir. Bu nedenle de Mevlâna'dan aldığı düşüncelere kendi birikimlerini de katarak "yeni düşünceler" ortaya koymuştur. Bu nedenle Mevlâna'nın İkbâl tarafından bu şekilde anlaşılması, belki de Mevlâna'nın temel arzularındandı. Önemli olan bir düşüncenin tekâmülünü sağlamaktır. İkbâl'in Mevlâna'yı okumasından gaye de budur. Bu gerçekleşmemişse okumanın da hiçbir anlamı yoktur.

İkbâl'e göre, Ego'nun sorumlulukları ve "her yöne açık olan imkânları", sadece insanda bulunmaktadır. Nitekim İkbâl, yerin ve göğün kabul etmedikleri sorumluluğu insanın üstlendiği şekilde ifadesini bulan ayete dikkat çekmektedir.¹ "Bu evde, kevne sığmayan bir hazine var" diyen Mevlâna, bu düşüncesini "benim gökyüzüm ve göğüm beni ihata edemez ama mümin kulunun kalbi beni içerisine alır" kutsî hadisine dayandırmaktadır. Demek ki tam bir Ego'ya sahip olan insan bu sırta vakıf olur.

Mevlâna'ya göre bütün varlıklar aşkın ateşle yanmaktadırlar. Hepsinin aşkı yüce Allah'adır. Kâinattaki bütün varlıklar Allah'ın aşkı ile canlıdır. Mevlâna bunu şu sözlerle dillendirir: "Göklerin dönüşünü aşk dalgalarından bil; aşk olmasaydı donardı dünya", "Aşk olmasaydı cansızlar, bitkiler de yok olur muydu? Boy atıp gelişen, üreyip türeyen bitkiler canlarını feda ederler miydi?", "Her şey yerinde buz donar kalırdı; her varlık çekirge gibi uçar amır mıydı?", "O olgunluğa âşık olanlar boy atan fidan gibi zerre zerre yüceliğe koşarlar yücelirler."²

İşte Ego'nun yaratıcı bir güç haline gelebilmesi için, aşk en büyük bir şart sayılmaktadır. İkbâl bu hususu şöyle tavsif eder: "Hayatın cevheri aşktır, aşkın cevheri Egodur."³ Buna göre aşk, aşığı maşukta yok eden bir kuvvet olarak anlaşılmalıdır. Gerçekte aşk, insana hakiki kıymet veren ve onu değerler düzeyine çıkaran bir güçtür.

Mevlâna gücünü, primordial ve ebedi olan aşktan almıştır. Mevlâna'nın "aşk ölü ekmeği can yapar, fani olan canı ebedi yapar"⁴, "muhabbetten ekşiler tatlı olur, muhabbetten tunçlar altın olur; muhabbetten tortu şarap olur, muhabbetten dert derman olur. Muhabbetten ölü canlandırılır; muhabbetten şah kul olur"⁵, "feleklerin deveranının aşkın dalgasından olduğunu bil; aşk olmasaydı dünya donardı"⁶ şeklinde ki aşk hakkındaki düşüncelerinden ilham alan İkbâl bakınız neler terennüm eder; "Aşk, pak erenler için cennet gibidir: taş ve topraktan nağmeler çıkarır.⁷ Öte yandan Mevlâna'nın "Aşkın yanağına bakıp da erkek sıfatını kazanasın."⁸ İfadelerinden ilham alan İkbâl bakınız bu hususu nasıl terennüm ediyor. "Gel ey aşk, gönülümün remzi! Gel ey tarlamız, ey mahsulümüz! Bu toprak varlıklar ihtiyarladılar, sen çamurumuzdan yeni insan yap!"⁹

Ego'nun inkişafında en mühim rolü oynayan amil, yaratıcı faaliyetidir. Yaratma arzusu daima aşkla beraber bulunmaktadır. Aşk ve faaliyet arasındaki münasebeti vuzuha kavuşturabilmek için Mevlâna'nın şu sözlerine dikkat etmek gerekir: "Sen âşık olamazsan dağ gibi habersizce ses verirsin. Dağ

¹ 33/37 Sure

² Mesnevi, V, 3854-59

³ Cavitname, s.38

⁴ Mesnevi, V, 2014

⁵ Mesnevi, II, 1529

⁶ Mesnevi, V, 3854

⁷ İkbâl, Esrâr-ı Hudî, bab III

⁸ Divan-ı Kebir, Çev. A. Baki Gölpinarlı Remzi kitapevi, İstanbul-1958-1974, XLV, 1

⁹ İkbâl, Peyâm, 56

kendiliğinden nasıl konuşsun? Onun sadası, başkasının sesinin aksidir”¹, “diyorlar ki ‘ateşin suzişi kâfirlerin nasibi oluyor’ ben, Senin ateşinden mahrum kalan sadece yalnız Ebu Lehebi gördüm”². Aşk ateşinin alevlerinden yalnız kâfirler nasibini alamaz. Bu aşk ateşi Mevlana’nın tüm eserlerinde görüldüğü gibi İkbâl’de de çok önemli bir yer tutmaktadır ki, onu bu düşüncelere sevk eden amilin Mevlâna olduğunu rahatlıkla ifade edebiliriz. İkbâl’de aşkın rolü çok büyük olup hayata kıymet veren yegâne kudret sayılmaktadır. Bu aşk, ilahi maşûka gidip onunla vuslata ermekle biten tatlı bir fenafillâh aramıyor; o müşahede istiyor ve müşahede sayesinde yeni aşk, yeni hasret, çünkü Allah’ın sonsuz cemaline doyum olmaz.³ . Mevlâna bunu mesnevî’de şöyle ifade etmektedir: “Satrançta piyade seferden dolayı vezir olur”⁴ Mevlâna’ya göre aşkla donanmış bir Ego’nun bu uğurdaki yolculuğu inkişafı getirir ki, inkişaf, Ego’nun daimi bir açılması demektir. Bu sayede Ego, açılım sağlayarak kâmil noktaya gelecektir.

Sonuç olarak; İkbâl için Mevlâna merkez üssü biridir. İkbâl, Mevlâna’yı mürşit olarak kabul etmektedir. Aslında Mevlâna’nın İkbâl üzerindeki etkisi çok yönlü olmakla beraber, biz bu çalışmada sadece Ego ve aşk bağlamı üzerinde durmaya çalıştık. Ancak şunu da ifade etmemiz yerinde olur düşüncesindeyiz. Aşk, zaten Mevlâna’nın düşüncesinin odak noktasıdır. Ego kavramı ise Mevlâna’da bilfiil işlenmiş bir kavramdır. Yalnız Mevlâna İkbâl gibi Felsefeyi bir meslek olarak ele almamış ve çağdaş felsefe hareketi içinde yetişmemiştir. İkbâl ise Ego’yu felsefi bir kavram olarak ele almış ama onu Mevlâna düşüncesinde yerine oturtmuş olması bakımından dikkat çekicidir. Biz de zaten kısaca bunu göstermeye çalıştık. İkbâl gerek Ego ve gerekse aşk kavramı hakkında tamamen Mevlâna’dan etkilenmiş olduğunu ifade edebiliriz. Buna göre, Aşk; bütün varlığın sebep-i hikmetidir. Ego ise yaratıcı bir güç haline gelebilmesi için aşka ihtiyaç duyar. Yani Ego Tanrı ile iletişim kurabilmesi için onu aşkın motive etmesi gerekmektedir. İkbâl, Mevlâna’nın Mesnevî ve Divan’ında Ego ve aşk kavramına dair bir hayli ipuçları bulmuştur. Bu nedenle de İkbâl, Egoyu ölmez bir güç olarak kabul etmiş ve büyük Ego dediği tek Hakikat içinde kaybolmadan yaratıcı faaliyetini daha da güçlendirerek devam ettiren bir güç olarak telakki etmektedir. Böylece bu hususta Mevlâna ile tam bir uyum içinde olduğunu görürüz. Mevlâna ve İkbâl’e göre insan Tanrı karşısında silik ve pasif bir varlık değil ve olamaz da, bu nedenle de insan şahsiyetinin mükemmelliği ile insan, kâmil olur ve Tanrı’ya bu şekilde yaklaşır. Yalnız Ego’nun bunu gerçekleştirebilmesi için güçlenmesi gerekir ki onu da aşk gerçekleştirecektir. Mevlâna ve İkbâl bu hususu yukarıda da değindiğimiz gibi eserlerinin birçok yerinde dile getirmişlerdir.

¹ Mesnevî, VI, 4659

² Divan, XXXII, 21

³ Cavitname, s.49

⁴ Mesnevî, III, s. 535